

DİNİ ARAŞTIRMALAR

Ocak- Haziran 2016, Cilt:19, Sayı: 48

ISSN: 1301-966-X

Bu dergi TÜBİTAK/ULAKBİM, SBVT
(Sosyal Bilimler Veri Tabanı) tarafından dizinlenmektedir.

DİNİ ARAŞTIRMALAR

Cilt: 19 Sayı: 48
Ocak - Haziran 2016
Altı ayda bir çıkar
Fiyatı: ₺ 25

Yayın Türü
Yaygın ve Süreli

Dizgi ve Baskı
Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No:11 Yenimahalle / ANKARA
Tel: 0312. 354 91 31 (pbx) Faks: 354 91 32

Basım Tarihi
Haziran 2016
ANKARA

Yönetim Yeri
Cihan Sk. No: 37/1 Sıhhiye/ANKARA

Redaksiyon
Arş. Gör. Ahmet Erkan

Yazışma Adresi
Arş. Gör. Ahmet Erkan
A.Ü. İlahiyat Fakültesi
Bahçelievler/ Ankara

İrtibat Telefonu
Arş. Gör. Ahmet Erkan
O 538 642 99 36
e-posta: diniarastirmalar98@yahoo.com
web: diniarastirmalar.com.tr

Posta Çeki Hesabı
Şahin Kızılabdullah adına 5791754
Bahçelievler/ANKARA

DİNİ ARAŞTIRMALAR

Hakemli Bilimsel Dergi

Altı ayda bir çıkar.

İmtiyaz Sahibi

Motif Yayıncılık Rek. Paz. ve Tic. Ltd. Şti. adına

Oğuzhan KUZUCU

Editör

Prof. Dr. Recep KILIÇ

Editörler Kurulu

Prof. Dr. Cemal TOSUN

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR

Doç. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

Doç. Dr. Engin ERDEM

Doç. Dr. Yıldız KIZILABDULLAH

Yrd. Doç. Dr. Rabiye ÇETİN

Ar. Gör. Şahin KIZILABDULLAH

Ar. Gör. Fatma KENEVİR

Yazı İşleri Müdürü

Kaya KUZUCU

Danışmanlar Kurulu

Prof. Dr. Abdurrahman Kütüçük (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Ahmet İnam (ODTÜ), Prof. Dr. Ali İsra Güngör (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Ali Rafet Özkan (Kastamonu Üniv.), Prof. Dr. Asım Yapıcı (Çukurova Üniv.), Prof. Dr. Baki Adam (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Durmuş Arık (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Harun Güngör (Erciyes Üniv.), Prof. Dr. Hilmi Demir (Hitit Üniv.), Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur (Sütlü İmam Üniv.), Prof. Dr. Kamil Çakın (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Kazım Sankavak (Gazi Üniv.), Prof. Dr. Kemal Polat (Atatürk Üniv.), Prof. Dr. Mehmet Katar (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Mehmet Özdemir (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Mustafa Erdem (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Niyazi Akyüz (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Niyazi Usta (19 Mayıs Üniv.), Prof. Dr. Ömer Faruk Harman (Marmara Üniv.), Prof. Dr. Ramazan Buyrukçu (Süleyman Demirel Üniv.), Prof. Dr. Ramazan Uçar (Süleyman Demirel Üniv.), Prof. Dr. Recai Doğan (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Sönmez Kutlu (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Talat Sakallı (Süleyman Demirel Üniv.), Prof. Dr. Yunus Apaydın (Erciyes Üniv.), Prof. Dr. İbrahim Maraş (Ankara Üniv.), Doç. Dr. Yusuf Gökbalp (Çukurova Üniv.), Yrd. Doç. Dr. Cengiz Çuhadar (Kastamonu Üniv.), Yrd. Doç. Dr. Hakan Coşar (M. Akif Ersoy Üniv.), Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaplan (İnönü Üniv.), Yrd. Doç. Dr. Murat Gökbalp (Fırat Üniv.), Yrd. Doç. Dr. Önder Bilgin (Akdeniz Üniv.), Yrd. Doç. Dr. Tuğrul Yürük (Çukurova Üniv.)

EDİTÖRDEN

Dini Araştırmalar Dergisi ailesi, kesintisiz 18 yıldır yayın hayatında olmanın haklı gururunu yaşamaktadır. 2016 yılının ilk sayısı olan 48. sayımız birisi tercüme onbir yazı ile zengin bir muhtevaya sahiptir. Felsefe alanıyla ilgili olan ilk iki yazıda Yrd. Doç. Dr. Kasım Mominov, bir Rus düşünürü olan *Berdyayev'in personalizm görüşünü* ve bunun Sartre üzerindeki etkilerini incelerken; Dr. Metin Pay, Tanrı'nın varlığı lehinde geliştirilmiş olan teistik delillerin en eskilerinden biri olan *kozmozolojik delilin* önemli türleri ile anahtar kavramlarını analiz etmektedir. Takip eden iki yazı din eğitimi alanında olup Dr Aybiçe Tosun, alan araştırmasına dayalı olarak *dünya görüşü eğitimi yaklaşımının*, ötekinin dini inançlarını ve dünya görüşünü anlamadaki etkisini tespit etmeyi hedeflemekte; Yrd. Doç. Dr. Nail Karagöz *yapılandırmacı eğitim anlayışı* ile *eleştirel düşünme* arasındaki ilişkiyi tartışmaya açmakta ve konu ile ilgili önerilerde bulunmaktadır. Yrd. Doç. Dr. İbrahim Paçacı, *rüya ve istiharenin dinî değerini* analiz etmekte; Dr. Burhan Çonkor, *Mekkî surelerin* belirli dönem ve olaylara izâfesi aşamasında karşılaşılan sorunları değerlendirmektedir. Kadir Ayaz, Molla Gürânî'nin Anadolu'da kaleme alınan ilk Buhârî şerhi olma özelliği taşıyan *el-Kevseru'l-cârî ilâ Riyâdi ehâdîsi'l-Buhârî* isimli şerhinin kaynakları üzerinde durmakta; Abdulkadir Tanış ise William James'in *inanma iradesi argümanı* ve ona yöneltilen itirazları değerlendirmektedir. Şevket Özcan, insana verilen değer ekseninde çeşitli dinlerin insan anlayışı üzerinde durmakta; Zeynep Yüksel, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görev yapan vaizlerin iş doyumunu belirlemeye yönelik ölçek geliştirmeyi, geçerlik ve güvenilirlik analizlerini yapmayı hedeflemektedir. Son yazı, 4. yüzyılda yaşamış Mısır'lı din adamı olan Serapion tarafından kaleme alınan *Hz. Yahya'nın Hayatına* ait yazının, Doç. Dr. Mustafa Baş tarafından yapılan tercümesidir.

2016 yılının ikinci yarısında baskısını tamamlamayı planladığımız, duyurusu önceden yapılmış olan *Kadın Özel Sayısı* ile ilgili çalışmalarımız sonuçlanmak üzeredir. Bu vesile ile dergimizin bu sayısına yazar ve hakem olarak katkıda bulunan bütün bilim insanlarına ve emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Recep KILIÇ

İÇİNDEKİLER

9 • Kasım MÜMİNOV

NİKOLAY BERDYAYEV VE SARTRE FELSEFESİNDE KİŞİLİK VE ÖZGÜRLÜK PROBLEMİ

The Problem of Personality and Freedom in the Sartre's and N. Berdyayev's Philosophy

25 • Metin PAY

KOZMOLOJİK DELİL

The Cosmological Argument

53 • Aybiçe TOSUN

DİN EĞİTİMİNDE ÖTEKİNİ TANIMA VE DÜNYA GÖRÜŞÜ YAKLAŞIMI: BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Knowing Others and Worldview Approach in Religious Education: A Field Research

77 • Nail KARAGÖZ- Ahmet DOĞAN

ELEŞTİREL DÜŞÜNME BAĞLAMINDA DKAB DERSİ PROGRAMLARININ TEMEL EĞİTİM YAKLAŞIMI: YAPILANDIRMACILIĞIN UYGULANMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

In the Context Critical Thinking Requirements of Constructivism, Basic Educational Approach of Religious Culture and Ethics Course Programmes

103 • İbrahim PAÇACI

RÜYÂ'NIN DELİL DEĞERİ VE İSTİHÂRE

Evidence Value of Dream and "Istihare"

129 • Burhan ÇONKOR

SURELERİN BELİRLİ DÖNEMLERE VE OLAYLARA İZÂFESİ

The Association of Surahs to Certain Time Periods and Events

153 • Kadir AYZAZ

MOLLA GÜRÂNÎ'NİN *el-KEVSERU'L-CÂRÎ* ADLI ŞERHİNDE HADİS İLİMLERİNE DAİR KAYNAKLARI

Sources Related to the Science of Hadith in Molla Kūrānī's Work Titled al-Kawthar al-Jārī

179 • Abdulkadir TANIŞ

**İNANMA İRADESİ: WILLIAM JAMES'İN İMANIN PRAGMATİK SAVUNUSU
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

The Will to Believe: An Evaluation of William James's Pragmatic Defence of Faith

203 • Şevket ÖZCAN

**İNSANA VERİLEN DEĞER EKSENİNDE ÇEŞİTLİ DİNLERDE İNSAN: DİNLER
TARİHİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME**

Human Being in Various Religions in the Axis of Value Given to Human Being:

A Comparative Study in Perspective of History of Religion

225 • Zeynep YÜKSEL

**VAİZLERİN İŞ DOYUMU ÖLÇEĞİ: GELİŞTİRİLMESİ, GEÇERLİĞİ VE
GÜVENİLİRLİĞİ**

Job Satisfaction Scale of Preachers: Developing, Validity and Reliability

235 • Alphonse MINGANA / Çev. Mustafa BAŞ

VAFTİZCİ YAHYANIN YENİ BİR HAYAT HİKÂYESİ

A New Life of John the Baptist

RÜYÂ 'NIN DELİL DEĞERİ VE İSTİHÂRE

İbrahim PAÇACI*

Öz

Rüya insanla birlikte var olan ve ilk çağlardan itibaren insanın dikkatini çeken bir olgudur. Fakat ilk çağlardan beri hakkında çalışmalar yapılmasına rağmen rüyanın, biyolojik içeriği, işleyişi ve amaçları tam olarak anlaşılamamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bir hadisinden hareketle rüyalar, genel olarak, *rahmânî*, *şeytânî* ve *nefsânî* olmak üzere üçe ayrılabilir. Peygamberlerin gördüğü rüyalar vahiy mahiyetinde olduğu için delildir. Peygamberlerin dışındaki kimselerin rüyası ise, delil değildir. Çünkü hükümlerin dayandığı delillerin, her türlü sübjektiflikten uzak, objektif ve kurallı (munzabıt) olması; ilmî kriterlerle ölçülebilmesi gerekir. Dinin esasî ve ahkâmıla ilgili olmayan konularda, müjdeleyici, teşvik edici rüyalardan yararlanılabilir. Huzursuzluk veren, korkunç rüyalara ise itibar edilmemelidir. İstihâre, gerekli araştırma ve istişâreyi yaptıktan sonra karar verilen meşrû ve mubah bir işin, hayırlı ise kolaylaştırıp nasip etmesi, değilse nasip etmemesi için Allâh'a dua etmektir.

Anahtar Kelimeler: Rüya, Hulm, Vahy, Delil, İstihare.

Abstract

Evidence Value of Dream and “İstihare”

Dream is a phenomenon come into existence with the first man and attracts people from ancient times. Although it was the subject of researches of early times, the biological content, functioning and causality of dreams could not be completely understood. Dream is divided into three types as divine, satanic and physiological in Islamic literature. 1. Divine dream: It is a dream that shown by Allah to his servants. This dream is also called; a loyal dream, a good dream, mubessirat/evangelist. 2. Satanic dream: These are complex dreams that result from delusions of Satan. Such dreams are also called, *hulüm*, *edğâsü ahlâm* and *a liar's dream*. 3. Psychological dream: These are dreamed by the influence of imagination and illusion and outer effects during the sleeping and

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ibrahimpacaci@aksaray.edu.tr

daily routines. These could be also called subconscious dreams. The prophets' dreams are evidence because they have a divine inspiration quality and also the people who believe in Allah must accept these dreams. The dreams of anyone apart from the Prophets are not evidence in fiqh because the evidences which base on the provisions must be far from any subjectivity, they must be objective and regular and must be measured by scholarly principles.

Hence it could not be exactly judged that according to a dream which cannot be offered with the scholarly principles and all the time is open to the effect of satan or physiological or psychological impact. And also it could not be established rules on these kinds of dreams. For the subjects which are not related with the base of religion and provision we can benefit from the encouraging and telling good news dreams. Distracting and scary dreams should not be taken into consideration. This practice known as "İstihâre" is based on a dream to be believed. However istihare is a pray to Allah for anything which is legitimate and permissible decided after the necessary research and consultation, if it is beneficent, pray for Allah to simplify and predestine or if not, pray for Allah to not predestine. The "İstihâre" does not mean a sign, inspiration and dream coming from Allah. Instead, it is a prayer after doing necessary research and consultation.

Keywords: Dream, Evidence, Nightmare, "Vahiy", "Istihare".

GİRİŞ

Rüya, uykuda görülen şey; olmuş veya olacak şeylerin aynen veya bir kısım sembollerle görülmesidir (Çelebi 2008: 35/306; İmamoğlu 2010: 22; Köksal 2008: 36; Eren vd. 1988: 2/1232). Ayet ve hadislerde, düş anlamında, *hulm* ve *rü'yâ* kelimeleri yanında, *ehâdis*, *menâm* ve *mübeşşirât* kelimeleri de kullanılmıştır.

Rüya ilk çağlardan itibaren insanın dikkatini çeken bir olgudur. İlähî kitapların hepsinde, rüya ve rüya yorumuyla ilgili pasajlar bulunmaktadır. Bunun için, her dönemde rüya hakkında çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, ilk dönemlerde daha çok rüya yorumculuğu üzerine iken, günümüzde rüyanın psikolojik boyutları üzerinde de durulmaktadır. Fakat hâlâ *rüyanın*, biyolojik içeriği, işleyişi ve amaçları tam olarak anlaşılammıştır (Aydar 2005: 40; Şenel 2004: 40)

Tarih boyunca *rüya yorumları* insanların ilgisini çekmiş; rüyalardan anlam çıkarılmaya, gelecek kestirilmeye çalışılmıştır. Günümüzde de, rüyalardan anlam çıkarıp, hayatlarını ona göre tanzim etmeye çalışanlar bulunmakta-

dır. Nitekim medyada, dini soru ve cevaplardan oluşan program ve yazıların önemli bir kısmını, rüya ile ilgili sorular oluşturmaktadır. Bu sebeple makalemizde rüyanın delil değeri üzerinde durulacaktır. Okuyucunun daha iyi değerlendirebilmesi amacıyla, hem pozitif bilim, hem de İslâm düşüncesi açısından rüyanın mahiyeti ve çeşitleri açıklanacaktır. Bu çerçeveden olarak, öncelikle psikolojik ve fizyolojik çalışmalara göre rüyanın mahiyet ve çeşitleri, ikinci olarak da İslâm düşüncesinde rüya hakkında bilgi sunulacaktır. Bundan sonra rüyanın delil olması konusunda İslâm bilginlerinin görüşleri verilecek ve bu görüşler değerlendirilecektir. Daha sonra da, halk arasındaki uygulaması, rüya ile amel etmeye dayanan istiharenin rüya ile ilişkisi ele alınacaktır.

I. PSİKOLOJİK VE FİZYOLOJİK ÇALIŞMALAR GÖRE RÜYA

A. Rüyanın Mahiyeti

Rüya, uykunun REM (rapid eye movement) evresinde görülür. Rüya görülürken vücut kasları dinlenme halindedir; fakat kalp atış hızı, oksijen tüketimi, nefes alıp veriş ve göz hareketleri, uyanık hal ile aynı orandadır. Normal şartlar altında 8 saat uyuyan bir insan, bu uykunun ortalama 1,5 saatini rüya görek geçirir. Her uykuda, birden fazla rüya görülür. Görülen rüyaların süresi 9 dakikayla 28 dakika arasındadır. Bazen rüyanın uzunluğu 45 dakikaya kadar çıkabilmektedir. Rüya, uyku gibi bir ihtiyaçtır. Nitekim rüya görmesi engellenen kişilerde, öğrenme zorluğu yaşandığı ve çeşitli depresif ve psikotik tepkilerin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. (Candaş, http://www.biltek.tubitak.gov.tr/merak_ettikleriniz/index.php?kategori_id=2&SORU_id=148 (05.04.2014).); Şenel 2004: 41; Şenel 2005: 7; Çelebi 2008: 35/308.) Eski çağlardan beri rüya konusunda çalışmalar yapıp çeşitli varsayımlar ortaya atılmış olsa da, rüyanın ne olduğu konusunda kesin ve tatmin edici bir cevap bulunamamıştır.

B. Rüya Çeşitleri

Rüya ile ilgili araştırmalarda, rüyanın içeriği, mahiyeti ve kökeni gibi farklı değerlendirmelerle rüyalar kısımlara ayrılmıştır.

1. Amaçları Bakımından Rüya Çeşitleri

Neo-spiritüalist görüşe göre rüyalar ikiye ayrılır; *alelade rüyalar* (psikolojik ve maddi kökenli rüyalardır.), *amaçlı rüyalar* (bilgilendirici, uyarıcı,

geleceği bildirici rüyalar) Amaçlı rüyalara “haberci rüyalar” da denir. (Salt 2001: 368)

a) Dengeleyici Rüyalalar

Bu rüyaların amacı, ruh halimizi dengeye sokmaktır. Arizona Üniversitesi psikoloji bölümünden Dr. Perlis, rüyaların insanın günlük davranışlarını ve duygularını etkilediğini savunmaktadır. O, REM uykusu sırasında görülen rüyaların tedavi edici niteliği olduğunu iddia etmektedir. Rüyaların başka bir fonksiyonu da, unutmamızı sağlamasıdır. Nobel ödüllü bilim adamı Francis Crick ve yardımcısı Graeme Mitchison’a göre rüyaların en önemli amacı, beyindeki gereksiz, hatta zararlı bazı bağlantıların yok edilmesidir. Rüyaların çoğunun hatırlanamamasının nedeni de bu ters-öğrenme mekanizmasıdır. (Şenel, 2004: 44-45; Çetin, 2010: 257; İmamoglu, 2010: 34-35)

b) Bilgilendirici Rüyalalar

Boston’lu psikiyatrist Dr. Greenberg ve Dr. Pearlman’a göre, REM uykusunda öğrenmek mümkündür; gün içerisinde beyne kaydedilen bilgiler, rüya sırasında işlenir, beyin bilgileri toplayarak sanal bir ortamda, hiçbir dış uyaran olmadan tekrarlanmasını sağlar. Bunun sonucunda yeni bağlantılar oluşur ve mevcut bağlantılar güçlenir. Yapılan çalışmalarda, rüyaların kesintiye uğradığı durumlarda bellek ve öğrenme yeteneğinin azaldığı görülmüştür. Ernest Hartmann’a göre ise, rüyalar sırasında, gün içerisinde azalmış olan “nörotransmitörler/beynin mesajcı molekülleri” salgılanır. Beyin için gerekli olan birçok protein, REM uykusu sırasında sentezlenir. Yıpranmış nöronlar ve bağlantıları da bu sırada onarılır, yeni çapraz bağlar oluşur. (Şenel, 2004: 44-45; Şenel, 2005: 11.)

c) Yaratıcı Rüya

Bir sanat eserinin, bir icadın yapılmasını, yeni bir kavramın doğmasını sağlayan ilham verici rüyalara, *yaratıcı rüya* denir. Yaratıcı rüyalar genellikle kendiliğinden meydana gelen rüyalar olmakla birlikte, elverişli şartları hazırlayan tahrik edici yöntemlerin kullanıldığı da görülmektedir. (Ferda, 2004, 43; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Rüya> (05.04.2014)).

d) Kehanet Rüyaları

Kehanet rüyaları, geleceğe ilişkin rüyalarlardır. Bunlar nadiren görüldüğü şekilde gerçekleşirler, çoğu zaman da sembollere bürünmüş olduklarından, içerdikleri bilgiler ancak söz konusu olaylar gerçekleştiğinde anlaşılabilir. Jung'a göre bu tür rüyalarda psişik enerji rol oynamaktadır. Dr. David Ryback tarafından Atlanta'da 433 üniversite öğrencisi üzerinde yapılan rüya deneylerinde, deneklerden % 8.8'inin rüyalarının gerçekleştiği belirlenmiştir. Kur'ân'daki Yusuf (a.s.)'in rüyası (Yusuf 12/4.) ve Kur'ân ve Kitab-ı Mukaddeste anlatılan Firavun'un rüyası (Yusuf 12/43; Tekvin 41/1-18.) bu tür rüyalar dandır. (Çetin, 2010: 255, 260; Akot, 2005: 28-30)

2. Kökenleri bakımından Rüya Çeşitleri

Aristo, köken ve mahiyeti bakımından rüyaları, *demonik - şeytani asıllı olan, geleceği haber veren ve uyuyanın zihinsel aktivitesini gösteren rüyalar* şeklinde üçe ayırmıştır (Akot, 2005: 29).

Rüya laboratuvarlarında yapılan araştırma ve gözlemler, rüyaların nedenlerinin ve kaynaklarının çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Parapsikolojik araştırmacılar tarafından rüyalar; bilinçaltından kaynaklanan *psikofizyolojik kaynaklı rüyalar*, fiziksel ortamdan veya alınan kimyasallardan kaynaklanan *fizikokimyasal kaynaklı rüyalar*, paranormal yeteneklerin uyku sırasında kullanımıyla ilgili *psişik kaynaklı* veya *paranormal rüyalar* şeklinde üç başlık altında işlenmiştir. (Salt 2001: 369.)

3. Lüsüd Rüya

Lüsüd rüya, kişinin rüya gördüğünün farkında olarak gördüğü rüyalar dır. Diğer rüyalarda olduğu gibi, lüsüd rüyada yaşanılanlar da gören tarafından, gerçek olarak algılanır. Lüsüd rüya bilimsel olarak araştırılmış ve gerçekliği doğrulanmıştır. Lüsüd rüyalar kendiliğinden meydana gelebildikleri gibi, bunun eğitimini almış kişilerin iradi olarak görebildikleri veya rüyalarını lüsüd rüyaya dönüştürebildikleri bilinmektedir.(Şenel, 2004: 47-48; Eser, 2013a: <http://blog.radikal.com.tr/yasam/ruyalarin-gercek-amaclari-5-dengeleyici-ve-kendiyonettigimiz-ruyalar-40278> (16.06.2014).).

II. İSLÂM DÜŞÜNÇESİNDE RÜYA

Tefsir bilginleri, rüyanın nasıl oluştuğunu; “*Allah ölen insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmet-*

tiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye kadar bırakır.” (Zümer 39/42) ayetiyle açıklamaya çalışmıştır. İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre, rüya insanın ruhu ile gördüğü ve akli ile idrak ettiği bir olaydır. Pek çok tefsirde rüya, ruhun uykuda alınması ve geri gönderilmesi esnasında gördüğü veya kendisine bildirilen şeyler olarak açıklanmıştır. Bir kısım tefsirlerde bu görüş Hz. Ali'ye nispet edilmektedir (Râzî, 1419: 10/3252; Beğavî, 1197: 7/122; Kurtubî, 1964: 15/260; Hanbelî, 1998: 16/520; Merâğî, 1946: 24/13; Süyûtî: 7/231; Şirbînî, 1285: 3/451; Bursevî (b): 8/115; Nevevî, 1417: 2/334; Nesevî, 1998: 3/183; Hâzin, 1979: 6/77.).

Sûfîler rüyayı, kişi uykuda iken misal âlemini seyreden ruhun, uyanınca gördüklerini hatırlaması olarak açıklar (Çelebi 2008: 35/307.). Kuşeyrî (465/1072)'ye göre rüya, kalbe gelen hâtır ve muhayyile ile tasavvur edilen bir haldir. Rüya, insanların kalplerine yerleşen tahayyül ve tasavvurlardır. Bu tahayyül ve tasavvurlar, insan uyuyunca duyu organları ile elde edilen bilgilerden sıyrılır. Böylece rüyada tasavvur ve tahayyül kuvvetlenir. (Kuşeyrî, 2001: 414-415; Uludağ 2008: 35/309.) İbn Arabî (638/1240)'ye göre rüya, gerçek ve görülen hayat arasında bulunan bir merhale, ruhani aleme götüren tek anahtardır. Ona göre hayal gücü, hem uyanırken, hem de uykudayken faaliyet halindedir. Uyanırken bu meleke, işini uygun bir şekilde yapamayacak kadar meşguldür; fakat uykuda, duyular ve diğer melekeler istirahat halindeyken hayal gücü tamamen uyanıktır. Hayal gücü bazen günlük hadiselerle göre işler; bazen de Levh-i Mahfuzdan bilgi alır.(İbn Arabî 1999: 4/9; Affî: 119-120)

İslâm filozofları, Yeni Platoncu geleneğe Kur'ân ve hadislerde yer alan rüya hakkındaki bilgilere bağlı kalarak rüyayı açıklamaya çalışmıştır. Bu konuda ilk görüş beyan eden Kindî (252/866)'dir. Onun *Risâle fî Mâhiyeti'n-Nevmi ve'r-Rü'yâ* adlı risalesinde oluşturduğu sentez, Fârâbî (339/950), İbn Sînâ (428/1037), Gazzâlî (505/1111) ve İbn Haldûn (808/1406) gibi düşünürler tarafından da benimsenmiştir. Kindî, bu makalesinde, Aristoteles ve Yeni Platoncu geleneğe uyararak, rüyayı tabiat bilimlerinin üzerinde durduğu bir olgu olarak tanımlamaktadır. Fakat İslâm filozofları rüyayı, salt insan psikolojisine indirgemez. (Aydın 2007: 170-171) İbn Haldûn'a göre rüya, uykuda insan ruhunun mânâlar âlemine dalması sonucunda gaipten kendisine akseden varlıklara ait şekil ve sûretleri bir anda görmesinden ibarettir (Çelebi 2008: 35/307; İbn Haldûn, 1989: 102.). İmâm Gazzâlî, rüyanın, uykuda insan ruhu ile levhi mahfûz arasındaki perdenin kalkıp orada yazılı olan şeylerin bir kısmının insan kalbine yansması olduğunu söylemiştir (Gazzâlî (a): 8/1375.). Mutezileye

göre bilgi, ancak akıl, duyular ve doğru haberle elde edilebildiği (Çelebi 2006: 31/394) için, uyuyan insanda idrak bulunmaması sebebiyle, rüyada görülen şeyler hayaldir (Karâfi, 2003: 4/365-366; Çelebi 2008: 35/307).

İslâm düşüncesinde rüyalar, genel olarak, sâdık ve kâzib olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Erdoğan, 2003: 65-67; İbn Haldun 1989: 477; Çelebi 2008: 35/307.). Fakat Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bir hadisinden hareketle, kaynaklarda rüyaların *rahmânî*, *şeytânî* ve *nefsânî* olmak üzere üçe ayrıldığı sıklıkla görülmektedir (Karâfi, 2003: 4/371-372; İbn Haldûn, 1989: 477; İbn Teymiyye, 1987: 5/18; Hâzin, 1979: 3/198; Bursevî (b): 4/214-215; Tüveycirî 2009: 2/108; Çelebi 2008: 35/307; Uludağ, 2008: 35/309; Köksal, 2008: 37.). Söz konusu hadiste Rasûlullâh "...Rüya üç çeşittir: **Birincisi**, sâlih rüya olup Allâh'tan bir müjdedir. **İkincisi**, şeytanın verdiği üzüntüdür. **Üçüncüsü** ise, kişinin kendi durumundan kaynaklanmaktadır." buyurmaktadır (Buhârî, "Ta'bîr", 26).

Bu taksime göre yapılan rüya çeşitleri şöyle açıklanmaktadır:

1. Rahmânî Rüya: Yüce Allâh tarafından, mesaj içerikli olarak kullarına gösterilen rüyalardır. Bu rüyaya; *sâdık rüya*, *sâlih rüya*, *mübeşşirât/müjdecî* de denir. (Çelebi, 2008: 35/307; Köksal, 2008: 38; Yılmaz vd., 2007: 1068.)

Peygamberlerin gördüğü rüyalar vahiy, diğer insanların gördüğü doğru rüyalar ise ilham mahiyetindedir. Nitekim Kur'ân'da, Hz. İbrahim'in rüyasında oğlunu kurban ettiğini gördüğü ve vahyin hükmünü gerçekleştirmek için oğlunu kesmeye götürdüğü anlatılır (es-Sâffât 37/100-113.). Hz. Peygamber (s.a.s.)'e de vahiy, sâlih rüya ile gelmeye başlamış ve altı ay devam etmiştir. Hz. Âişe şöyle anlatır:

"*Rasûlullâh (s.a.s.)'a ilk olarak vahiy doğru rüya ile başlamıştır. Onun gördüğü her rüya, mutlaka sabahın aydınlığı gibi ortaya çıkardı.*" (Buhârî, "Ta'bîr", 1)

Bir hadis-i şerifte de, 23 yıllık vahiy süreci içindeki bu altı aya işaret edilerek, "*Müminin rüyası, nübüvvetin kırk altıda biridir.*" buyrulmuştur (Buhârî, "Ta'bîr", 4).

Ayrıca Kur'ân'da, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gördüğü rüyanın doğru çıktığı (el-Fetih 48/27.); Hz. Yûsuf'un rüyasında on bir yıldızın, ay ve güneşin kendisine secde ettiğini gördüğü ve bu rüya ile onun ileride peygamber olarak görevlendirileceğine işaret edildiği (Yûsuf 12/4-5.); ona rüyaların yorumunun öğretiliği (Yûsuf 12/6, 21.) ve bu sayede hapisteki iki gencin (Yûsuf 12/36, 41-

49.) ve Mısır kralının (Yûsuf 12/99-100.) gördüğü rüyaları yorumladığı haber verilmektedir.

Ezanın ilk olarak meşru kılınması da rüya ile olmuştur. Medine'ye hicretten sonra, namaz vaktinin geldiğini haber vermek üzere bir işarete ihtiyaç duyulmuştur. Bu sırada ashaptan Abdullah b. Zeyd'e, rüyasında ezan öğretilmiş, o da ertesi gün Hz. Peygamber'e gelerek anlatmıştır. Rasûlullâh (s.a.s.) da, ezanı Bilâl'e öğretmesini ve onun da ezanı ikişer ikişer, kameti ise birer okumasını emretmiştir. Ezanı işiten Hz. Ömer, Rasûlullâh'a gelip aynı rüyayı kendisinin de gördüğünü haber vermiştir. (Buhârî, "Ezan", 1; Müslim, "Salât", 1)

Rahmanî rüyalar, gelişmiş bir önsezi gibi kabul edilebilir. Hz. Peygamber, nübüvvet sona erdikten sonra da rüyanın, insanın metafizik âlemlerle olan ilişkisini sağlamaya ve oradan müjdeleyici haberler vermeye devam edeceğini bildirmiştir (Buhârî, "Ta'bîr", 5). Fakat dinin tamamlanmasıyla birlikte vahiy kesildiği için, bu tür rüyalar dinî vahiy kapsamında değerlendirilemez. Ayrıca peygamberlerden başka hiç kimse masum olmadığı, şeytanın tesirine açık bulunduğu için, görülen rüyanın rahmanî rüya olduğu kesin olarak söylenemez.

2. Şeytanî Rüya: Bunlar, şeytanın vesvese ve korkutmalarıyla meydana gelen karışık hayaller, düşlerdir. Bu tür rüyalara *hulûm, edğâsü ahlâm, rüâyâtı kâzibe* de denir. (Çelebi, 2008: 35/307; Köksal, 2008: 37; Kadriye vd. 2007, 1069.) Bir hadiste Rasûlullâh (s.a.s.), "*Müjdeleyici rüya Allâh'tan, kabus ise şeytandır.*" buyurmuştur (Buhârî, "Ta'bîr", 3). Başka bir hadiste de, şöyle anlatılmaktadır: "Bir gün bir adam gelip rüyasında başının kesildiğini ve kendisinin de peşinden koştuğunu anlatır. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), '*Uykuda şeytan seninle oynamış, bunu kimseye anlatma*' diye cevap vermiştir." (Müslim, "Rü'yâ", 14-16.)

3. Nefsânî Rüya: Bunlar hayal ve kuruntuların, uyku esnasındaki dış etkilerin ve günlük meşgalelerin tesiriyle görülen rüyalarlardır. Bunlara şuuraltı rüyalar da denebilir. Bazı kimselerin şuuraltıları, rüyalarına akseder; psikolojik ve fizyolojik etkiler rüya şeklinde ortaya çıkar. Rüya çok sevdiği veya korktuğu şeyleri görmek; aç olduğu için yiyecek, susuz olduğu için içecek görmek bu tür rüya örneklerindedir. (Çelebi, 2008: 35/307; Köksal, 2008: 38; Yılmaz vd. 2007: 1069.)

Görüldüğü gibi, İslâm düşüncesindeki rüya anlayışı ile felsefe ve psikoloji alanlarındaki rüya anlayışı birbirine yakındır. Rüyanın mahiyeti ve kay-

nakları hakkındaki bu ön bilgilerden sonra, rüyanın delil olması değerlendirilecektir.

III. RÜYANIN DELİL DEĞERİ

Laboratuar ortamında denekler üzerinde yapılan deneylerde ve uygulanan istatistiklerde, bazı rüyaların gerçek çıktığı belirlenmiştir. Ancak bazı rüyaların gerçek çıkması, rüyanın delil olma veya rüya ile amel etme sonucunu doğurmaz. Rüyanın fıkıh açısından delil olup olmadığının ayrıca incelenmesi gerekir.

A. Rüyanın Delil Olması Hakkındaki Görüşler

İslâm bilginlerinin bir kısmı rüyanın delil olmadığını söylerken, diğer bir kısmı delil olduğunu iddia etmiştir.

1. Rüyanın Delil Olduğu Görüşü

Kur'ân'daki Hz. İbrahim (es-Sâffât 37/100-113.), Hz. Yusuf (Yûsuf 12/4-5, 41-49, 99-100.) ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in (el-Feth 48/27.) rüyalarıyla ilgili ayetler ve “rüyanın peygamberlikten bir cüz olduğunu” (Buhârî, “Ta'bir”, 4) haber veren hadislerden hareketle bir kısım İslâm bilgini, erdemli kimselerin gördüğü rüyaların, doğru tabir edilmesi durumunda kabul edilebileceğini söylemiştir:

İsmail Köksal, *Rüyaların Fikhî Boyutu* adlı makalesinde, Nablusi (1143/1731) ve İsmail Erdoğan'dan nakille; “Müslümanlara göre rüyalar, gerçek olabileceği kadar yalan, net sonuçlar ifade edeceği kadar da sembolik olabilir. Net olanlar aynen alınmalı, sembolik olanlar ise anlaşılabilir olarak çözümlenmelidir. Rüya'yı gören kişilere göre de değişebilen bu çözme işlemine rüya tabiri denir.” demektedir (Köksal, 2008: 41; Erdoğan, 2003: 67-68.).

İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) ise, rüyanın delil olması hakkında şöyle demiştir:

“Rüya konusunda insanlar üç sınıftır: **a) Peygamberler:** Onların rüyalarının tamamı doğrudur. Çoğunluğu açıktır; bazen tabir edilmeye ihtiyaç duyulabilir. **b) Salihler:** Bunların rüyaları genellikle doğrudur. Fakat anlaşılması için tabir edilmeye ihtiyacı vardır; bazen tabir edilmeye ihtiyaç duyulmamacak kadar açık olabilir. **c) Bunların dışındakiler:** Böyle kimselerin rüyaları doğru olabileceği gibi, olmayabilir de. Bunlar da üç kısımdır: i) Durumu

kapalı olanlar: Bunların rüyasının doğru olup olmaması eşittir. ii) Fasıklar: Böylelerinin rüyaları çoğunlukla doğru değildir; çok az doğru çıkabilir. iii) Kâfirler: Bunların rüyalarında doğruluk oranı ise, yok denecek kadar az; çok nadirdir.” (1379, 12/362.)

Şî'î bilginler ile sufiler, rüyanın delil olduğunu ileri sürmüşlerdir. Şî'îler, imamların rüyalarının vahy mahiyetinde olduğunu; salih kişilerin rüyalarının da delil olduğunu kabul etmişlerdir (bk. Faysalî, 2012; Meclisî, 1404: 58/151-245; Kerâcî, 1410: 6/60-66). Sufiler de rüyayı, bilgi yollarından biri kabul eder ve görülen rüyadan manevî yükselişe işaret ve deliller çıkarırlar. Onlar, bu görüşlerini ispat etmek amacıyla, meşhur zatların rüyalarından örnekler verirler. (Kelâbâzî, 57; Yılmaz, 1995: 32; Özköse, 2011: 26-29; Affî, 118-120; Yılmaz vd., 2007: 1069-1075.) Said Nursî, duyular, haber, akıl, keşf, ilham, vahiy, rüya, tefe'ul ve cefri bilgi kaynağı olarak görür. O, sadık rüyaları gayp âlemine açılan bir pencere olarak kabul eder. Fakat her rüyanın da sadık olmadığını belirtir. (Yavuz, 1995: <http://www.iikv.org/academy/index.php/tr/article/view/1233> (18.11.2015); Nursî, 1995: 81-83, 346-349, 442, 448.) Fakih olmasının yanında tasavvuf yönü de olan Gazzâlî de, Allâh dostları için rüyanın inkâr edilemeyecek bir bilgi kaynağı olduğunu iddia eder. (Gazzâlî (a), 1/139)¹

Tasavvuf ehli, bundan da ileri olarak, rüyada hadis alınabileceğini veya tashih edilebileceğini iddia etmiştir. Aralarında Ebu Talib Mekkî (386/996), İbn Arabî (638/1240), Konevî (673/1274), Ahmet Bîcân (870/1466), Şa'rânî (973/1565), İbn Hacer Heytemî (974/1567), Abdülaziz Debbâğ (1132/1720), Aclûnî (1162/1749) gibi bilginlerin bulunduğu tasavvuf ehli, hadis rivayetinde rüyanın bilgi kaynağı olduğu görüşündedir (Mekkî, 2005: 1/300, 2/354; İbn Arabî 1999: 4/187-188 7/40-41, 81-82; Şa'rânî: 1/88-90, 135; Heytemî (b): 212; Aclûnî, 1351: 2/262; Avcı 2004: 167-183; Güleç, 2007: 123; Yıldırım, 1997: 113-117; Yıldırım 2001: 174; Seyhan, 2013: 215.). Nitekim bazı sûfîler, bir kısım hadislerin sıhhatini savunurken, mânâ âleminde bizzat Hz. Peygamber'le (s.a.s.) ilişki kurduklarını söyler (Avcı, 2004: 173.). Şa'rânî, Tabakâtu'l-Kübrâ'da, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i rüyasında gördüğünü ve bir hadisin rivayetinin sıhhatini sorduğunu anlatmaktadır (1315: 2/67-68.). Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan, İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî (643/1245)'ye ait "Risale fi'r-Rü'yâ" başlıklı eserde, Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah es-Selemî'nin rüyada Hz. Peygamber (s.a.s.)'den hadis aldığı anlatılmaktadır (Kandemir, 2000: 21/200.).

1 Ayrıca rüyanın bilgi edinme yolu, keşif aracı olduğu ile ilgili görüşleri hususunda bk. 4(16)/2935-2942.

Bursevî (1137/1725) ise, rüyada hadis alınabileceği, hatta keşif ve ilham yoluyla sahih olanın, nakil yoluyla gelenden daha güvenilir olduğu kanaatinde-dir (Bursevî (a) 55; Güleç, 2007: 123.). Aynı şekilde İbn Arabî, İbn Teymiyye (728/1328)'nin uydurma, Nevevî (676/1277)'nin sabit değil dediği “*Kendini bilen Rabbini bilir*” rivâyetiyle ilgili olarak, “Bu hadis, hadisçilere göre senedi itibarıyla sahih değilse de, bize göre keşif yoluyla sahihtir.” demiştir (Aclûnî, 1351: 2/262.).

Fıkıh bilginlerinden de, rüyada bilgi alınabileceğini düşünenler vardır. İbn Âbidîn (1252/1836), mestin incelmesi durumunda, mest olmaktan çı-kıp çıkmayacağını araştırırken, 1234 senesi Zilkade ayında Hz. Peygamber (s.a.s.)’i rüyasında gördüğünü ve bu hususu ona sorduğunu; onun da, “Mestin üç parmak kadar kısmı incelirse, üzerine meshedilmez” diye cevap verdiğini anlatmıştır (1984: 1/264.). Aynı şekilde İbn Âbidîn, İmâm Züfer (158/775)’in talebesi Şeddâd b. Hâkim’in rüyasında Ebû Yûsuf (182/798)’tan bilgi aldığını aktarmıştır (1984: 3/368.).

Günümüz hukukçularından Ekrem Buğra Ekinci de, *İslâm Hukuku* adlı eserinde, bir kısım İslâm hukukçusunun rüyayı delil kabul etmediğini belirt-mekte, fakat İslâm hukukunda rüyanın delil olduğunu ima etmektedir (2006: 150-152.).

2. Rüyanın Delil Olmadığı Görüşü

Bilgi kaynağının sağlam duyu organları, doğru nakil ve akıl olduğunu kabul eden kelimcılara göre, ilham ve rüya bilgi kaynağı değildir (Neseî: 2-3; İzmirli, 1981: 33-37; Halef, 1420: 1/33; Muallimî, 1984: 1/81.). Nitekim Kelebâzî (380/990), akaid ve ahkâm konularında, çalışıp öğrenilerek bilgi elde edile-ceğini belirtmiştir (1999: 99.). Hadis, fıkıh ve usul bilginlerinin çoğunluğuna göre de rüya ile dînî bir hüküm sabit olmaz.

Hadisçiler, dinin esası ve ahkâmla ilgili olmayan konularda, gören ki-şinin rüyadan yararlanabileceğini söylemekle birlikte; rüya ile bağlayıcı bir hüküm sabit olmayacağı gibi, hadis rivâyet ve tashihinin de câiz olmadığı gö-rüşündedirler. Çünkü hadislerin, her türlü sübjektiflikten uzak, ilmî ve teknik bir usulle rivayet ve tashih edilmesi gerekir. Zaten rüya ile hadis rivâyet ve tashihi, hadisçilerin geleneğine terstir.

İmam Nevevî, Kadı İyaz (544/1149)'ın “*Rüya ile herhangi bir sünnet kaldırılmayacağı gibi, bir sünnet sabit de olmaz. Bu konuda İslâm bilginleri görüş birliği içindedir.*” dediğini naklettikten sonra şöyle demiştir:

Uykuda görülen rüya ile dinde sabit olan herhangi bir şey değiştirilmez. Bu Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, “*Beni rüyada gören, beni görmüştür.*” (Buhârî, “Ta'bir”, 10) hadisine aykırı değildir. Bunun anlamı, “gördüğü gerçektir, şeytanın kandırması ve yalancı rüyalardan değildir” demektir. Yoksa rüya ile dini bir hükmün konması anlamına gelmez. Çünkü uyku halinde kişi, işittiğini ezberleme ve tahkik etme gücüne sahip değildir. Nitekim İslâm bilginleri kişinin rivayet ve şahitliğinin kabul edilmesi için, uyanık olmasını, gafil ve ezberinin zayıf olmasını, çok hata etmemesini ve hadisi muhafazasında noksanlığının olmamasını şart koşmuşlardır. Uyuyan kimse ise böyle değildir; dolayısıyla hadisi kabul edilmez.(1929: 1/115.)

Ebû Zehv de, bazı sûfilerin sahih ve muttasıl bir senet olmaksızın Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, keşif ve rüya yoluyla hadis aldıklarını iddia ettiklerini, hâlbuki bu yolla şer'î bilginin sabit olmayacağı hususunda hadis usulcülerinin ittifak ettiğini belirtmiştir (1984: 485.).

Kasımî, Kavâidu't-Tahtîs adlı eserinde, Uleyş (1299/1882)'in şöyle dediğini aktarmaktadır: “*Bilinmektedir ki, hadisler ancak senetleriyle sabit olur; keşif ve ilhamla olmaz. Çünkü hadisin sıhhati senedine bağlıdır. Senedi sahih değilse, söyleyen kim olursa olsun, reddedilir. Zira Allah'ın dininde iltimas yoktur. Velâyet ve kerâmetin de, burada etkisi olmaz. Bu konuda müracaat edilmesi gereken kaynak, hadis ilmini bilen hafızlardır.*” (2004: 302.)

Çağdaş hadis bilginleri de, keşif ve rüya yoluyla hadis almanın ve tashihinin caiz olmadığını; bu tür sözlerin bir değerinin bulunmadığını söylemiştir (Elbânî, 1992: 1/145; Kırbaoğlu, 2000: 87-88; Sakallı, 1994: 35-50.).

Gerek fıkıh usulünde, gerekse ferî meselelerde, rüya delil kabul edilmez. Nitekim Hâdimî (1176/1762), fıkıh usulü alanında yazmış olduğu Mecâmiu'l-Hakâik adlı eserinde, ilham ve rüyanın peygamberler dışındaki kimseler için delil olmayacağını belirtmiştir (Güzelhisârî: 137).

Rüya, hem ilk dönem, hem de sonraki dönemlerde yazılan fıkıh usulü kitaplarında, icmalî deliller arasında yer almamaktadır. İlk fıkıh usulü eseri olarak kabul edilen Risâle'de, rüya icmalî deliller arasında sayılmamaktadır (Şâfiî, 1979: 17 vd., 79 vd., 210 vd., 471 vd., 476 vd., 596-597). Aynı şekilde aralarında Cessâs (370/981), Pezdevî (482/1089), Serahsî (483/1090)'nin de yer al-

dığı ilk dönem usulcülere, rüyayı icmâli deliller arasında saymamıştır (Cessâs, 1985: c.1-3; Pezdevî: 3-268; Serahsî: c.1-2; Gazzâlî (b): c2; Âmidî, 2003: c.1-4.). Son dönem İslâm bilginleri de, usul kitaplarında rüyayı deliller arasında zikretmemiştir (Zeydan: 147-281; Ebû Zehra: 76-314; Şa'bân, 1971: 27-216; Hallâf: 22-96.). Tam tersine bazı usulcüler, rüyanın delil olmadığını açıkça belirtmiştir:

Şatıbî (790/1388), ilme arz edilmeden sadece rüya ile amel edilemeyeceğini, ahkâm konusunda rüyanın delil olmadığını, zayıf kimselerin rüyanın etkisinde kalıp onu delil kabul edeceğini ifade etmiş; rüya ile kesin bir hüküm verilemeyeceğini ve rüya üzerine bir kural bina edilemeyeceğini belirtmiştir (Şatıbî (a): 1/265-266). Muvâfakât isimli kitabında da, rüya, keşif, ilham yoluyla elde edilen bilginin değeri olmadığını; ancak dini bir kurala, şer'î bir hükme aykırı olmaması şartıyla bir anlam ifade edeceğini söylemiştir (Şatıbî (b): 2/267).

Karâfî (684/1285), şer'î hükümlere aykırı rüya ile amel edilmeyeceği görüşündedir. Rüyasında bir kişiye Hz. Peygamber (s.a.s.), eşinin üç talakla boş olduğunu bildirirse, eşinin kendisine haram olmayacağını; çünkü şer'î hükümle sabit olanın rüyaya öncelenmesi gerektiğini bildirmişdir (2003: 4/371-372.).

Zerkeşî (794/1392) de, rüya ile herhangi bir hükmün sabit olmayacağını belirtmiş; hatta bir kimsenin rüyasında Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kendisine bir şey emrettiğini görse, bunu yapması gerekmediğini ifade etmiştir. Çünkü ona göre, peygamberlerin gördüğü veya onayladığı dışında, rüyayla hüküm sabit olmaz. Diğer taraftan Zerkeşî, rüyanın peygamberliğin kırk altıda biri olduğunu bildiren hadisi de, şöyle açıklamıştır: “*Bu kırk altı cüzün tamamı peygamberlerin ilim yollarıdır. Biz ise, peygamberlerin ilim yollarından herhangi birine, ancak onların haber vermeleriyle ulaşabiliriz. Onların hayvanların ve cansızların dilini anlamaları, vahiy ve benzeri bilgi yolları bunlardandır. Rüya da bu kapsamdadır.*” (1992: 1/62-63.)

Zerkeşî, İbn Dakîku'l-İd (702/1302)'in de; “Bir kişiye rüyasında Hz. Peygamber, uyanırken aksi sabit olan bir şey emretmiş olsa, -vacip veya mendubu terk gibi- onunla amel etmesi caiz değildir. Fakat uyanırken aksi sabit olmayan bir şey emretmiş ise, onu yapması güzeldir.” dediğini nakleder (1992: 1/63.).

Rüyanın delil olması konusunda Şevkânî (1250/1834), Hz. Peygamber'i rüyada görmenin delil olup olmayacağı konusunda İslâm bilginlerinin görüşlerini ve daha sonra da kendi kanaatini şöyle açıklar:

“Bir kısım İslâm bilginine göre böyle bir rüya delildir. Bir kısmına göre ise değildir. Çünkü uykuda kişinin zaptı yoktur. Bu sebeple, şeytan Hz. Peygamber (s.a.s.)’in şekline giremeyeceği için görülen rüya gerçek olsa da, bununla şer’î bir hüküm sabit olmaz. Diğer bir kısmına göre ise, dinen sabit olan hükümlere ters olmamak kaydıyla amel edilebilir.”

“Bilindiği üzere, Yüce Allâh dinini Hz. Peygamber vasıtasıyla insanlara açıklamış ve onu tamamlamıştır. Nitekim Kur’ân’da ‘**Bugün size dininizi tamamladım**’ (Mâide 5/3) buyurmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in vefatından sonra, birinin rüyasında onun söylediği bir sözün veya yaptığını gördüğü bir işin hüccet olacağını gösteren bir delil yoktur. Aksine Yüce Allâh, onun vasıtasıyla dinini tamamladıktan sonra ruhunu kabzetmiştir. Artık ümmetin din konusunda hiçbir şeye ihtiyacı kalmamıştır. Dinin hükümlerini tebliğ etmek ve açıklamak için kendisine verilen peygamberlik kurumu da, onun vefâtı ile sona ermiştir. Dolayısıyla, uykuda iken kişinin zabtının olduğunu kabul etsek bile, rüyasında Hz. Peygamber (s.a.s.)’den işittiği bir söz veya onun yaptığını gördüğü bir fiil, hem rüyayı gören için, hem de diğerleri için delil olmaz.”. (2000: 2/1020-1021.)

Rüya, fıkıh usulünde icmâlî delillerden olmadığı gibi, fer’î konularda da delil kabul edilmemiştir (bk. Mübârekfûri, 1984: 8/136; Remlî, 2003: 1/399; Buhûti, 1997: 5/175; Ruheybânî, 1961: 6/327.). Fıkıh kaynaklarında, ibadet ve muamelet konularında rüya üzerine hüküm bina edilmeyeceğine dair örnekler bulunmaktadır. Meselâ bir kimse rüyasında Hz. Peygamber (s.a.s.)’i görse ve kendisine ertesi günün Ramazan olduğunu haber verse veya eşini boşamasını emretse, o kişinin bu rüyayı uygulaması gerekmez (Remlî 2003: 3/151; Irakî: 4/159; Heytemî (a): 4/191.). Aynı şekilde “talak-ı devr”²in geçersiz olduğuna dair rüya gördüğünü iddia eden bilginin sözüne itibar edilmemiş ve bu tür boşama geçerli kabul edilmiştir (İbn Âbidin, 1997: 3/476; Heytemî (a): 4/191.). Rüyanın muamelat konusunda delil kabul edilmediğinin bir örneği de, rüyada yapılan boşamanın geçersiz olmasıdır. Hatta bu kişi, uyanınca eşine, “seni rüyamda boşadım” dese, onayladığını belirten bir ifade kullanmadıkça boşamanın gerçekleşmeyeceği belirtilmiştir. (Zeylaî, 1313: 2/194-195; Abderî, 1398: 4/77; Hattâb, 2003: 5/363.)

2 Kocanın eşine, “Seni boşadıysam, ondan önce üç talakla boşsun” demesi ile yapılan boşama.

Muhakeme ve ceza hukukunda da rüya delil kabul edilmemiştir. Bunun için öldürülen kişi birinin rüyasına girip, kendini öldüren kimseyi söylese veya mirasçılardan biri rüyasında murisini kimin öldürdüğünü görse, bu rüyaya itibar edilmez (Remlî 2003: 7/391; Şîrvânî vd: 9/52.). İmâm Şâfiî “Üm”de şöyle anlatmaktadır: “Bir kimse, diğerine rüyasında annesiyle cinsel ilişkiye girdiğini söylemiş. Bunun üzerine adam onu, cezalandırması için Hz. Ali’ye götürmüştür. Hz. Ali bu isteğin saçmalığını göstermek amacıyla, onu güneşte dikip gölgesine vurmasını söylemiştir.” (2001: 8/469.)

3. Görüşlerin Değerlendirilmesi

Rüyaların delil olması konusunda, peygamberler ile diğer insanların birbirinden ayrılması gerekir. Peygamberlerin gördüğü rüyalar vahiy mahiyetindedir. Bu sebeple peygamberlerin rüyası, hem kendisi hem de diğerleri için bağlayıcıdır. Nitekim Hz. İbrahim’in, oğlu İsmail’i rüyasında kurban ettiğini görmesi üzerine onu kesmek istediği Kur’ân’da anlatılmaktadır (Saffât 37/105).

Peygamberlerin dışındaki kimselerin rüyası ise, vahiy kapsamında değerlendirilemez. Çünkü sadece peygamberler masum ve masundur; onların dışındakiler ise, her zaman dış etkilerin tesiri altında kalabilir. Nitekim rüyanın mahiyeti ve çeşitleri ile ilgili açıklamalarda belirtildiği gibi, gerek pozitif bilim adamları, gerekse İslâm düşünürleri, rüyanın bilinçaltından, fiziksel ortamdan veya alınan kimyasallardan da kaynaklanabileceğini söylemiştir. İnsanın içinde bulunduğu psikolojik durum, hayal ve kuruntular, uyku esnasındaki dış etkiler ve günlük meşgaleler rüyalara tesir edebilmektedir. Bunun yanında, peygamberlerin dışındaki insanlar, şeytanın vesvese ve etkisine de açıktır. Zaten bunun için Hz. Peygamber (s.a.s.), rüyaları tasnif ederken, şeytanın etkisinde kalarak veya psikolojik ve fizyolojik etkilerle rüya görülebileceğini belirtmiş ve bunları salih rüyalardan ayırmıştır (Buhârî, “Ta’bîr”, 26).

Buna göre, görülen rüyanın rahmanî olduğu kesin olarak söylenemez. Gerçi Hz. Peygamber (s.a.s.), nübüvvet sona erdikten sonra da rüyanın, insanın metafizik âlemlerle ilişkisini sağlamaya devam edeceğini bildirmiştir (Tirmizî, “Rü’yâ”, 2-3). Fakat bu tür rüyalar, gelişmiş bir önsezi; insanı teselli eden, iyiye ve hayra teşvik eden müjdeliler olarak kabul edilmeli; bağlayıcı olduğu düşünülmemelidir. Zaten Hz. Peygamber (s.a.s.) de, “*sâlih rüya*” diye isimlendirdiği böyle rüyaların, Allâh’tan bir müjde olduğunu belirtmiştir (Buhârî, “Ta’bîr”, 5, 26; Müslim, “Rü’yâ”, 6).

Diğer taraftan, rüyanın peygamberlikten bir cüz olduğunu ifade eden hadis, peygamberlerin dışındaki insanların gördüğü rüyaların vahiy olduğunu göstermez. Hadislerde geçen kırk altıda bir oranı veya kırk üçte, kırk beşte ve yetmişde bir oranı, İbn Haldun'un da belirttiği (1989: 103) gibi, çokluktan kinayedir. Buna göre rüyada, vahyin hakikatinden kıvrıntılar bulunur. Bu da onu, delil olabilecek konuma getirmez. Aksi halde, hâlâ vahiy ve teşrîf devam ediyor demektir ki, bu büyük bir yanıltır.

Rüyada görülen kimsenin kimliği de, rüyanın delil olmasında etkili değildir; dolayısıyla görülen Hz. Peygamber de olsa görülen rüya delil olmaz. “*Beni rüyasında gören, gerçek beni görmüş gibidir. Çünkü şeytan benim şeklime giremez.*” (Buhârî, “Ta’bir”, 10.) hadisinden hareketle, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in görüldüğü rüyaların delil olduğu düşünülebilir. Ancak bu hadis, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sağlığında, onu rüyasında gören kimseye, bu rüyanın onu hayatta iken göreceğini müjdelediği; Rasûlullâh’ın vefatından sonra gören kimseye, ahirette göreceğini müjdelediği şeklinde anlaşılması uygundur. Bazı rivayetlerde hadis, “*Beni rüyasında gören, uyanırken de görecektir. Çünkü şeytan benim şeklime giremez.*” (Müslim, “Rü’yâ”, 11) şeklinde nakledilmesi bunu desteklemektedir. Bazı şerhlerde de, hadis böyle anlaşılmıştır (Süyûtî, 1996: 5/286; Aynî: 24/140.). Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.)’in, salih rüyaları müjdecî olarak isimlendirmesi, hadis böyle anlaşılmasının daha uygun olduğunu göstermektedir.

Söz konusu hadisten hareketle, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in rüyada verdiği emir, tavsiye, yasak ve benzeri talimatların uygulanması gerektiğini, bu tür rüyaların delil olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü öncelikle kişinin uykuda zaptı yoktur. Nitekim Rasûlullâh (s.a.s.), “*Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanuncaya kadar uyuyan, büyüyene kadar çocuk ve aylana kadar baygın sorumlu değildir.*” buyurmuştur (Tirmizî, “Hudûd” 1). Uykudaki kimse mükellef olmadığı gibi, uykuda alınan bilgiler de delil olmaz. Çünkü uyku esnasında kişinin gördüğü şey, objektif ölçülere göre değerlendirilemez.

Bunun yanında İslâm dininin tebliği tamamlanmıştır. Nitekim Kur’ân’da, “*Bugün size dininizi tamamladım*” buyrulmaktadır (Maide 5/3). Din tamamlanınca, Rasûlullâh’a dini tebliğ etmek ve açıklamak için verilen peygamberlik görevi de sona ermiştir. Bu itibarla, uykuda kişinin zabtının olduğunu farz etsek bile, rüyasında Hz. Peygamber (s.a.s.)’den işittiği bir söz veya onun yaptığını gördüğü bir fiil, hem rüyayı gören için, hem de diğerleri için delil olmaz.

İslâm'ın şiarından biri olan ezanın, ashaptan bazılarının rüyası üzerine meşru olması (Buhârî, "Ezan", 1), peygamberlerin dışındakilerin rüyasının da delil olduğunu akla getirebilir. Ancak ezanın meşruiyeti, rüya ile değil, Hz. Peygamber'in rüyada görülen şeyi onaylayıp Bilal'a okumasını emretmesiyledir. Bunun örneği takrîf sünnette çoktur: Nitekim Hz. Peygamber'in, teyemmüm ile namaz kıldıktan sonra, vakit çıkmadan su bulunduğu halde tekrar namazı kılmayan kişiye, "*Sünnete uymuşsun, namazın tamdır.*" demesi (Ebû Dâvûd, "Taharet", 128.), teyemmümle namaz kıldıktan sonra su bulan kişinin namazı iade etmemesinin delilidir. Bu hadiste delil, sahabenin eylemi değil, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu eylemi onaylamasıdır. Ezanın meşruiyetinde de durum aynıdır; ezan görülen rüya ile değil, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in takriri ile meşru olmuştur.

B. İstihâre ve Rüya ile İlişkisi

Bazı fıkıh kitaplarında, nasıl hareket etmenin doğru olacağı bilinemeyen mubah işlerde manevi bir işaret elde etmek için iki rekât namaz kılıp istihare duası okunduktan sonra kıbleye yönelerek yatılacağı, rüyada beyaz veya yeşil görmenin hayra, siyah veya kırmızı görmenin ise şerre delâlet edeceği belirtilmektedir (İbn Âbidîn, 1984: 2/26-27; Bilmen: 208; Ateş, 1979: 223; Döndüren, 1991: 350.). İstihârenin bu şekilde anlaşılıp uygulanması, rüya ile amel etme sonucunu doğurmaktadır. Hâlbuki rüya delil değildir. Bu sebeple, öncelikle istihârenin ne olduğunun açıklanmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Sözlükte hayır ve iyilik istemek anlamına gelen *istihâre*, bir kimsenin, iki rekât nafîle namaz kılarak yapmayı düşündüğü şey hakkında Allâh'tan hayırlısını istemesidir (Öğüt, 2001: 23/333.).

İnsanlar, bazen kendileri için önemli bir karar verecekleri veya bir seçim yapacağı zaman dünya ve ahiret bakımından kendileri için hangisinin daha hayırlı olacağını kestiremezler. Bu durumda kişinin, karar vermek için öncelikle gerekli bütün gayreti gösterip araştırması, istişare etmesi gerekir. Nitekim Kur'ân'da, "*İş konusunda onlarla istişâre et! Karar verince de, Allâh'a güven ve dayan!*" buyrulmaktadır (Â-i İmrân 3/159). Bundan sonra kişi, istihâre yoluyla her şeyi bilen Allah'a sığınır; hakkında hayırlısını takdir etmesi için ona duâ eder ve ondan yardım diler. Bu bakımdan istihare, yapılacak işin hayırlı olmasını, hayırlı ise gerçekleşmesini Allâh'tan dilemek ve ondan yardım istemektir. Böylece istihare, kişinin kulluk bilincini canlı tutar, ortaya çıkacak sonuca rızâ göstererek ruh sağlığını korumasını sağlar. Bunun için Rasûlullâh

(s.a.s.), “*Allâh’ın takdirine râzı olması insanın saadetindedir. Aynı şekilde Allâh’tan hayır dilemesi (istihare) de saadetindedir. Fakat Allâh’tan hayır dilemeyi terk etmesi ve Allâh’ın takdirine râzı olmaması ise, onun bedbahtlığındandır.*” buyurmuştur (Tirmizî, “Kader” 15.).

Bir iş yapmak istendiğinde, istişâre ve istihâre yapmak menduptur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), önemli işlerde istihare yapılmasını tavsiye etmiş; “*İstihare yapan zarar etmez; istişâre eden pişman olmaz; iktisatlı davranan da başkasına muhtaç duruma düşmez.*” buyurmuştur (Taberânî, 1995: 6/365; Taberânî, 1985: 2/175; Süyûtî, 2004: 2/482; Heysemî, 1994: 2/566, 8/181.).

İstihare yapacak kişi, önce iki rekât nafîle namaz kılar, sonra da istihâre duasını okur. Rasûlullâh (s.a.s.), istihârenin nasıl yapılacağını şöyle anlatmıştır:

“*Biriniz bir şey yapmaya niyet edince farz dışında iki rekât namaz kılın ve arkasından şu duâyı etsin: ‘Allahım! Senden, ilminle hakkımda hayırlı olanı, kudretinle bana güç vermeni istiyorum. Senin büyük fazlu kereminden ikram etmeni talep ediyorum. Senin her şeye gücün yeter, ben ise acizim; sen her şeyi bilersin, ben ise bilmem; çünkü sen bütün gizli şeyleri en iyi bilirsin. Allâh’ım! Yapmayı düşündüğüm bu iş, benim dinim, yaşayışım, dünyam ve ahiretim bakımından hakkımda hayırlı olacaksa, bana takdir eyle, onu bana kolaylaştır, uğurlu ve bereketli eyle! Yok, eğer bu iş, benim dinim, yaşayışım, dünyam ve ahiretim bakımından kötü ise, onu benden, beni ondan uzaklaştır. Hayırlı neredeyse, onu bana takdir et ve bana sevdirdir!’ istihâreyi yapan kişi bu sırada işini de söylesin.*” (Buhârî, “Teheccüd” 25)

İslâm bilginlerine göre, istihâre niyetiyle kılınacak iki rekât nâfile namazdan sonra istihâre duâsının okunması uygundur. Mâlikî ve Şâfî bilginlere göre, herhangi bir namazdan sonra da bu duâ okunabilir. Hanbelîler’in dışında cumhûra göre, istihâre namazı kılmak mümkün olmadığında, sadece duâ ile yetinilebilir. İstihâre duâsının, namazdan hemen sonra, kibleye dönüp eller kaldırılarak yapılması ve duâ âdâbına riâyet edilmesinin, makbul olma ihtimalini artıracak kabul edilmiştir. İstihâre yapan kimsenin, olumlu veya olumsuz bir karara varamaması halinde Hanefî, Mâlikî ve Şâfî bilginler, yediye kadar tekrarlanabileceğini söylemiştir. (İbn Hümâm: 2/407; İbn Âbidîn, 1984: 2/26-27; Nevevî: 3/546; Ebû’n-Nücâ: 1/153; İbn Kudâme, 1997: 1/804; Buhâtî, 1997: 1/419.)

Aslında istihâre, gerekli araştırma ve istişâre yapıldıktan sonra karar verilen meşrû ve mubah bir işin hayırlı ise kolaylaştırılıp nasip etmesi, değilse

nasip etmemesi için Allâh'a dua etmektir. Fakat uygulamada, olumlu veya olumsuz bir işaret almak için rüyaya yatmaya dönüşmüştür. Hâlbuki istihare ile ilgili Hz. Peygamber (s.a.s.)'den gelen hadislerin hiç birinde rüyadan bahsedilmemektedir (Buhârî, "Teheccüd" 25, "Deavât" 48; Nesâî, "Nikâh" 27; Ebû Dâvûd, "Vitr" 31; Tirmizî, "Vitr" 18; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât" 188.). Sadece İbn Sünnî'nin Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği bir hadiste, "*Sonra kalbine ilk doğan duyguya bak ve ona göre davran. Bu daha hayırlı olur*" denmiştir (İbn Sünnî: 551.). Fakat bu hadis de, delil olarak kullanılamayacak kadar zayıftır (Nevevî, 2004: 1/60; Aynî: 7/225; Şevkânî, 1993: 3/89; Mübârekfûrî, 1984: 4/365; Elbânî, 1992: 14/952.).

Buna göre istihare, bir ilham veya rüya beklemek değil; Allâh'a güvenip dayanmak ve onun takdirine rıza göstermektir. İbn Kayyım (751/1350), "*İstihare duası Allâh Teâlâ'nın varlığını, yüceliğini, gücünü, iradesini, rabliğini kabul etmek; kulun, aczini itiraf edip ona güvenip dayanması, ondan yardım istemesi ve işleri ona havale etmesi anlamına gelir.*" demiştir (1994: 2/444.). Mübârekfûrî (1865/1935) de, istiharenin içe doğma veya rüya ile ilgisinin olmadığını, çünkü hadislerde böyle bir şeyin zikredilmediğini söylemiştir (1984, 4/365.). İbnü'l-Hâc (737/1336) ise, istiharenin hadiste geçtiği şekliyle dua edip Allâh'tan hayrı istemek olduğunu, istihare yapan kişinin veya onun adına başka birinin, rüyada bir işaret almak amacıyla uykuya yatmasının bidat olduğunu belirtmiştir (İbnü'l-Hâc, 1981, 4/37.). Dolayısıyla, rüyada beyaz veya yeşil görülmesinin o işin hayırlı; siyah veya kırmızı görülmesinin ise şer olduğuna delâlet ettiği görüşünün dinî bir mahiyeti bulunmamaktadır (Öğüt, 2001: 23/334.).

SONUÇ

İlk çağlardan beri rüya hakkında çalışmalar yapılmıştır. İslâm bilginleri de, ilk dönemden itibaren rüya ile ilgilenmiş; mahiyeti ve delil olması konusunda görüşler ortaya koymuşlardır. Rüya hakkında yapılan bu mütevazı çalışmada şu neticeye ulaşılmıştır:

Peygamberlerin gördüğü rüyalar vahiy olduğu için, Hz. Peygamber'in gördüğü veya onun onayladığı rüyalar delildir. Bunun dışındaki rüyalar ise delil değildir. Çünkü hükümlerin dayandığı delillerin, objektif ve kurallı (munzabıt) olması; ilmî kriterlerle ölçülebilmesi, herkesi ikna etmesi gerekir. Dolayısıyla, ilmî kriterlere arz edilmesi mümkün olmayan ve her zaman şeytanın tesirine veya fizyolojik ve psikolojik etkiye açık olan rüyayla kesin bir hüküm verilemez.

Dinin esası ve ahkâmıla ilgili olmayan konularda, müjdeleyici, teşvik edici rüyalardan yararlanılabilir. Huzursuzluk veren, korkunç rüyalara ise itibar edilmemelidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Müjdeleyici rüya Allâh’tan, kabus ise şeytandandır.*” buyurmuştur (Buhârî, “Bed’ü’l-Halk”, 11.). Görülen rüya, herhangi bir delille sabit olan bir hüküm ve uygulamaya aykırı olursa, teşvik için bile olsa onunla amel edilmez. Bu hüküm mendûb, müstehab, tenzihî mekruh vb. olsa da böyledir. Nitekim, kadir gecesini Ramazanın son on gününde aramak müstehab olduğu için, hangi gece olduğunu belirleyen rüyalarla amel edilmesi doğru bulunmamıştır (İbn Dakîku’l-İd: 1/290; Kastalânî, 1323: 3/432; Zerkânî: 2/138.).

İstihârenin halk arasındaki uygulaması, rüya ile amel etmeye dayanmaktadır. İstihâre sünnet ile sabit olduğu için, rüya ile amel etmenin de sünnet ile sabit olduğu düşünülebilir. Fakat aslında istihâre, gerekli araştırma ve istişâreyi yaptıktan sonra karar verilen meşrû ve mubah bir işin, hayırlı ise kolaylaştırıp nasip etmesi, değilse nasip etmemesi için Allâh’a dua etmektir. Başka bir ifadeyle istihâre, Allâh’a güvenip dayanmak ve onun takdirine rıza göstermektir; bir ilham veya rüya beklemek değildir.

Kaynaklar

- Abderî, Muhammed b. Yûsuf, (1398) *et-Tâc ve'l-İklîl li-Muhtasari Halîl*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, (1351) *Keşfu'l-Hafâ*, Kahire: Mektebetü'l-Kudsî.
- Affîfî, A.E., *Muhyittin İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, (Çev. Mehmet Dağ), yy. ty. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 127.
- Akot, Bülent, (2005) *Rüya Tecrübesinin Psikolojik ve Dini Temelleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Âmidî, Ali b. Muhammed, (2003) *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Riyad: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- Askalânî, Ahmed b. Ali İbn Hacer, (1379) *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Ateş, Süleyman, (1979) *Yeni İslâm İlmihali*, Ankara.
- Avcı, Seyit, (2004), “Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c.4, s.4.
- Aydar, Hidayet, (2005), “Kur’ân’da Rüyalar ve Rüyaların Hayata Yansımaları”, *Din Bilimleri Akademik Dergisi*, c. 5, s.1.
- Aydın, Hasan, (2007), “İslâm Felsefesinde Rüya Kuramı, İşlevleri ve Kimi Sonuçları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 23.

- Aynî, Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut ty.
- Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, (1997) *Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru't-Tîbe.
- Bilmen, Ömer Nasûhi, *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul ty.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus, (1997) *Keşşâfu'l-Kınâ' an Metni'l-İknâ'*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- Bursevî (a), İsmâil Hakkı, *Kitâb-ı Kenz-i Mahfî*, (“Engin Söğüt’ün, *İsmâil Hakkı Bursevî’nin Kenz-i Mahfî Risalesi Muhteva ve Tahlili* adlı Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi içerisinde”, İstanbul 2007.)
- Bursevî (b), İsmâil Hakkı, *Ruhu'l-Beyân*, Beyrut ty.
- Candaş, Deniz, “Nasıl Rüya Görüyoruz?”, http://www.biltek.tubitak.gov.tr/mekrak_ettikleriniz/index.php?kategori_id=2&SORU_ID=148 (05.04.2014).
- Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî, (1985) *el-Fusûl fî'l-Usûl*, Küveyt: Vezâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye.
- Cevziyye, İbn Kayyim, Muhammed b. Ebû Bekr, (1994), *Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, Beyrut.
- Çelebi, İlyas, (2006) “Mutezile” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelebi, İlyas, (2008), “Rüya” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çetin, Özer, (2010) “Jung Psikolojisinde Rüya”, *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.19, s.2.
- Döndüren, Hamdi, (1991) *Delilleriyle İslâm İlmihali İnanç İbadet Günlük Hayat*, İstanbul.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkıh*, yy. ty. Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- Ebû Zehv Muhammed Muhammed, (1984) *el-Hadis ve'l-Muhaddisün ev İnâyetü'l-Ümmeti'l-İslâmiyye bi's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Riyad.
- Ebû'n-Nücâ Şerefüddin Mûsâ b. Ahmed el-Hicâvî, *el-İknâ' fî Fikhi'l-İmâmi Ahmed b. Hanbel*, Beyrut ,
- Ekinci, Ekrem Buğra, (2006) *İslâm Hukuku -Umûmî Esaslar-*, İstanbul.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn b. El-Hâc Nuh, (1992) *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdû'a ve Eseruha's-Seyyüü fî'l-Ümme*, Riyad.
- Erden, H., Gözaydın, N., Parlatur, İ., Tekin, T. Zülfikar, H., (1988) “Rüya” *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdoğan, İsmail, (2003), “İslâm Filozoflarının Rüyanın Mahiyeti Hakkındaki Görüşleri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 19, s.1.
- Eser, Gani (2013a), “Rüyaların Gerçek Amaçları 5 (Dengeleyici ve Kendi Yönettiğimiz Rüyalar)” 22.11.2013, <http://blog.radikal.com.tr/yasam/ruyalarin-gercek-amaclari-5-dengeleyici-ve-kendi-yonettigimiz-ruyalar-40278> (16.06.2014).

- Eser, Gani, (2013b), “Rüyaların Gerçek Amaçları 3 (Kehanetsel Rüyalar ve Dejavu)” 21.11.2013, <http://blog.radikal.com.tr/yasam/ruyalarin-gercek-amaclari-3-kehanetsel-ruyalar-ve-dejavu-40151> (16.06.2014)
- Faysalî, Ahmed Hattâb, *Faslu'l-Hitâb fî Hucciyyeti Rû'ya Uli'l-Elbâb*, Ensârü'l-İmâmi'l-Mehdî Yayınları, ty.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (a), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'ş-Şa'b, Kahire ty.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (b), *el-Mustasfa min İlmi'l-Usûl*, Medine ty.
- Güleç, İsmail, (2007) “İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhü'l-Mesnevî'sinde Geçen Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mevlana Araştırmaları Dergisi*, c.1, s.1 (Mayıs 2007).
- Güzelhisârî, Mustafa Hulusî, *Menâfiu'd-Dekâik fî Şerhi Mecâmi'i'l-Hakâik li-Muhammed el-Hadimî*, yy. ty. Matbaa-yı Âmire.
- Halef, Suûd b. Abdülaziz, (1420), *Usûlu Mesâili'l-Akîde*, yy.
- Hallâf, Abdülvehhâb, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, Kahire ty.
- Hanbelî, Ebû Hafs Siracü'd-dîn Ömer b. Ali el-Hanbelî, (1998) *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, Beyrut.
- Hattâb, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed Abdurrahman el-Mağribî (el-Hattâb er-Ra'îni), (2003) *Mevâhibü'l-Celil li-Şerhi Muhtasari Halil*, Dâru Alemi'l-Kütüb.
- Hâzin, Alâüddin Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, (1979) *Lübâbü't-Te'vil fî Meâni't-Tenzil (Tefsîru'l-Hâzin)*, Beyrut.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebû Bekir, (1994) *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, Beyrut.
- Heytemî (a), Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Fetâvâ'l-Fıkhîyyetü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Fıkr.
- Heytemî (b), Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Fetâvâ'l-Hadîsiyye*, Dâru'l-Fıkr.
- Irakî, Ebû'l-Fadl Zeynüddin Abdurrahim b. Hüseyin, *Tarhu't-Tesrib fî Şerhi't-Takrîb*,
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, (1984), *Haşiyetü Reddi'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, İstanbul.
- İbn Âbidin, Muhammed Emîn, (1997), *Minhatü'l-Hâlik Ale'l-Bahri'r-Râik* (Bahru'r-Râik ile birlikte), Beyrut.
- İbn Arabî, Ebû Bekir Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hâtemî (1999), *el-Fütühâtu'l-Mekkiyye*, Beyrut.
- İbn Dakîku'l-İd, Takiyyüddîn Ebû'l-Feth Muhammed b. Ali, *İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, 1/290;
- İbn Haldûn, Abdurrahman, (1989) *Mukaddime*, Beyrut.

- İbn Hümâm, Kemalüddin Muhammed b. Abdülvahid es-Sivâsî, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Beyrut ty.
- İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, (1997) *el-Muğnî*, Beyrut.
- İbn Sünnî, Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dinyeverî, *Amelü'l-Yevmi ve'l-Leyleti*, Beyrut ty..
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye el-Harrânî, (1987), *el-Fetâvâ'l-Kübrâ*, Beyrut.
- İbnü'l-Hâc, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Abderî (1981), *el-Medhal*, Kahire.
- İmamoğlu Abdülvahid, (2010), “Bazı Psikanalistlere Göre Rüyanın İnsan Hayatındaki Rolü” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.12, s.22.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara 1981.
- Kandemir, M. Yaşar, (2000) “İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Karâfî, Şihabüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs, (2003) *el-Furûk*, Beyrut.
- Kasımî, Muhammed Cemâlüddin, (2004) *Kavâidu't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs*, Beyrut.
- Kastalânî, Ebû'l-Abbâs Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed, (1323), *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Mısır.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebû İshâk, (1999) *Bahru'l-Fevâid (Meâni'l-Ahbâr)*, Beyrut.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebû İshâk, *et-Tearruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Beyrut ty.
- Kerâcî, Ebû'l-Feth, (1410) *Kenzü'l-Fevâid*, Kum.
- Kırbasoğlu, M. Hayri, (2000), *İslâm Düşüncesinde Sünnet Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara.
- Köksal, İsmail, (2008), “Rüyaların Fıkhî Boyutu”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 13, s.2.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Kurtubî, (1964) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin, (2001) *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Beyrut.
- Meclisî, Allame Muhammed Bakır, (1404) *Bihâru'l-Envâr*, Beyrut.
- Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali, (2005) *Kûtu'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb*, Beyrut.
- Merâğî, Ahmed b. Mustafa, (1946) *Tefsîru'l-Merâğî*, Mısır.
- Muallimî, Abdurrahman b. Yahyâ b. Ali, (1984), *el-Kâid ilâ Tashîhi'l-Akâid*, yy..
- Mubârekfûrî, Ebû'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed, (1984), *Mir'âtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Benâris.

- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcu'l-Ârifîn, (1356) *Fezû'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, Mısır.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcu'l-Ârifîn, (1988) *et-Teysîr bi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr*, Riyad.
- Neseî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hâfîzu'd-dîn, (1998) *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut.
- Neseî, Ömer, *el-Akâid*, İstanbul ty.
- Nevevî, Muhammed b. Ömer Nevevî el-Câvî, (1417), *Merahu Lebîd li-Keşfi Ma'na'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Beyrut.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref, (1929) *el-Minhâc Şerhu Sahihî Müslîmi'bni'l-Haccâc*, yy..
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, (2004) *el-Câmi'u's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Beyrut.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, (2005) *el-Ezkâr min Kelâmi Seyyidi'l-Ebrâr*, Beyrut 2005.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Kitâbu'l-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, Cidde, ty.: Mektebetü'l-İrşâd.
- Nursî, Sait, (1995) *Mektûbât*, İstanbul: Envar Neşriyat.
- Öğüt, Salim, (2001), "İstihâre" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Özköse, Kadir, (2011) "Sufi Gelenekte Rüya", Somuncu Baba Dergisi, 129, (Temmuz 2011).
- Pezdevî, Fâhru'l-İslâm Ali b. Muhammed, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Ma'Rifeti'l-Usûl*, Karaçi ty.;
- Râzî, İbn Ebî Hâtîm Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs b. Münzir et-Temîmî el-Hanzalî, (1419) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, yy..
- Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî'l-Abbâs, (2003), *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, Beyrut.
- Ruheybânî, Mustafa es-Süyûtî, (1961) *Metâlibu Üli'n-Nühâ fî Şerhi Gâyeti'l-Müntehâ*, Dîmeşk: el-Mektebû'l-İslâmî.
- Sakallı, Talat, (1994) *Rüya ve Hadis Rivayeti*, Isparta.
- Salt, Alparslan, Çobanlı, Cem, (2001), "Rüya" *Dharma Ansiklopedi Parapsikoloji, Mistisizm, Okültizm, Ezoterizm, Teozofî Spiritüalizm, Neo-Spiritüalizm*, İstanbul.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *el-Usûl*, yy. ty.
- Seyhan, Ahmet Emin, (2013) "Âşikîn'de Geçen Bazı Hadislerin Müslümanların İbâdet Anlayışlarına Etkileri Üzerine", *Hikmet Yurdu*, c.6, s.12, (Temmuz – Aralık 2013/2).
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, (1996) *ed-Dîbâc alâ Sahihî Müslim b. Haccâc*, yy.

- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Beyrut ty.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir, (2004) *Câmi'u's-Sağîr fi Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Beyrut.
- Şa'bân, Zekiyüddin, (1971) *Usulü'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut.
- Şa'rânî, Ebû Muhammed Abdulvehhab b. Ahmed, (1315), *et-Tabakatu'l-Kübrâ*, Mısır.
- Şâfî, Muhammed b. İdris, (1979), *er-Risâle*, Kahire.
- Şâfî, Muhammed b. İdrîs, (2001), *el-Ümm*, Mansûre.
- Şatıbî (a), Ebû İshak İbrâhîm b. Mûsâ, *el-İ'tisâm*, Riyad ty.
- Şatıbî (b), Ebû İshak İbrâhîm b. Mûsâ, *el-Muvâfakât fi Usûli's-Şerî'a*, Beyrut ty.
- Şenel, Ferda, (2004), "Rüyalar" *Bilim ve Teknik*, Kasım 2004.
- Şenel, Ferda, (2005) "Uyku ve Öğrenme" *Yeni Ufuklara, Uyku ve Rüya*, (Bilim ve Teknik Aralık 2005 sayısı ücretsiz eki).
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, (1993) *Neylü'l-Evtâr*, Mısır.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, (2000) *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl*, Riyad.
- Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, (1285) *es-Sirâcü'l-Münîr fi'l-İlâneti alâ Ma'rîfeti Ba'di Meânî Kelâmî Rabbîna'l-Hakîmi'l-Habîr*, Kahire.
- Şirvânî, Abdulhamid el-Mekkî ve Abbâdî, Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî, *Havâşî's-Şirvânî ve'l-Abbâdî alâ Tuhfeti'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, (1985), *el-Mu'cemu's-Sağîr*, Beyrut, Ammân.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, (1995), *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Kahire.
- Tüveycirî, Hamûd b. Abdullah b. Hamûd b. Abdurrahman, (1412), *Kitâbu'r-Rüyâ*, yy..
- Tüveycirî, Muhammed b. İbrahim b. Abdullah, (2009), *Mevsûatu'l-Fıkhi'l-İslâmî*, yy..
- Uludağ, Süleyman, (2008), "Rüya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uzun, Özcan, "Rüyalar" <http://gundempsiyatri.com/ruya.htm> (05.04.2014);
- Yavuz, Yusuf Şevki, (1995), "Nur Risalelerine Göre Said Nursî'nin Kelâmî Görüşleri" <http://www.iikv.org/academy/index.php/tr/article/view/1233> (18.11.2015); [http://www.bediuz zamansaidnursi.org/icerik/nur-risalelerine-g%C3%B6re-said-nurs%C3%AEnin-kele%C3%A2m%C3%AE-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fleri](http://www.bediuzzamansaidnursi.org/icerik/nur-risalelerine-g%C3%B6re-said-nurs%C3%AEnin-kele%C3%A2m%C3%AE-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fleri) (18.11.2015)
- Yıldırım, Ahmet, (1997), "Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usulleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti" *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, s.10.
- Yıldırım, Enbiya, (2001) "Beyhakî ve Hadis Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.5, s.1.

128 • RÜYÂ'NIN DELİL DEĞERİ VE İSTİHÂRE

- Yılmaz, Hasan Kâmil, (1995) “Rüya”, Altınoluk, 117, (Kasım 1995).
- Yılmaz, Kadriye, Çetin, Kamile, (2007), “Rüyalar ve Niyazî-i Mısırî'nin Ta‘bîrâtü'l-Vâkı‘ât Adlı Eserinde Rüyaların Dili”, *Turkish Studies*, c. 2 s.4.
- Zerkânî, Sîdî Muhammed, *Şeru'z-Zerkânî alâ'l-Muvatta'*, el-Matbaatu'l-Hayriyye.
- Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Bahadır, (1992), *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, Küveyt.
- Zeydân, Abdülkerim, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, yy. ty. Müessesetü Kurtuba.
- Zeylaî, Osman b. Ali, (1313) *Tebyînü'l-Hakâik Şerhü Kenzi'd-Dekâik*, Bulak: Matbaatu'l-Kübrâ'l-Emîriyye.